

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญของประเด็นปัญหาในการศึกษา

“พื้นที่ป่า” ในประเทศไทย อาจกล่าวได้ว่า เป็นพื้นที่ที่ไม่เคยปลอดจากกิจกรรมของมนุษย์ และอาจกล่าวได้อีกว่า สังคมไทยได้ก่อรูปและมีพัฒนาการมาจากความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ป่า ทั้งนี้เพราะในด้านหนึ่ง ชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นหน่วยย่อยของสังคมไทย ล้วนมีกำเนิดมาจากการบุกเบิก และใช้พื้นที่ป่าเป็นที่ทำกิน ดังในกรณีภาคเหนือ ซึ่งพบว่ามีชุมชนที่กำเนิดมาในกระบวนการบุกเบิก พื้นที่ป่าเป็นที่ทำกินจำนวนมาก ชุมชนเหล่านี้สามารถสืบสาวได้ว่ามีอายุเก่าแก่กว่าการเกิดขึ้นของประเทศไทยเกือบทั้งสิ้น (อานันท์ และ มิ่งสรรพ 2538) ในขณะที่ในอีกด้านหนึ่งการก่อตัวของ “รัฐชาติไทย” (nation state) ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็ได้เกิดขึ้นบนพื้นฐานของการขยายอำนาจออกไป ควบคุมทรัพยากรโดยเฉพาะป่า ในลักษณะของการสร้างอาณาเขตดินแดน ซึ่งเป็นการรวมเอาพื้นที่ป่า และชุมชนต่างๆ เข้าเป็นดินแดนเดียวกัน (Vandergeest and Peluso 1995) ดังนั้นพื้นที่ป่าจึงไม่ใช่พื้นที่ทางกายภาพที่ปราศจากความหมาย แต่กลับเป็นพื้นที่ที่อัดแน่นไปด้วยประสบการณ์ของการปะทะต่อสู้ แย่งชิง หรือผนวกกลืน ระหว่างรัฐกับชุมชน หรือระหว่างชุมชนกับชุมชน ซึ่งเกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน

การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยในช่วง 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ได้ก่อให้เกิดความต้องการใช้ทรัพยากรของคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมสูงขึ้นๆ ในขณะที่ทรัพยากรในชนบทก็ได้เกิดความขาดแคลนและเสื่อมโทรมมากขึ้น สถานการณ์นี้ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรระหว่างกลุ่มคนต่างๆ มากขึ้น จนกระทั่งได้มีการขนานนามช่วงเวลาในทศวรรษที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันนี้ว่า “ยุคแห่งการแย่งชิงทรัพยากร” (ฉลาดชาย และคณะ 2536) และในยุคสมัยนี้ทรัพยากรป่าในประเทศไทย เป็นทรัพยากรอีกประเภทหนึ่งที่ได้ลดลงจนอยู่ในขั้นวิกฤติ ในชุมชนซึ่งอยู่ในบริเวณพื้นที่ป่าได้เกิดความขัดแย้งระหว่างชนกลุ่มต่างๆ เกิดขึ้นอย่างสูง ความขัดแย้งมีลักษณะที่อาจเรียกว่า “ความขัดแย้งในการเข้าถึง (access) พื้นที่ป่า” กล่าวคือเป็นการแย่งชิงกันเข้าใช้ ครอบครอง หรือจัดการ เพื่อประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ ความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่า เกิดขึ้นทั้งระหว่างชุมชนกับรัฐ ชุมชนกับผู้มีอิทธิพล และระหว่างชาวบ้านในชุมชนเอง ความขัดแย้งนั้นนอกจากเกิดขึ้นอย่างแพร่หลาย ในหลายๆกรณีได้ขยายตัวเป็นประเด็นปัญหาทางการเมืองที่ไม่สามารถยุติได้ง่ายอีกด้วย

ความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่า นอกจากจะเกิดขึ้นระหว่างฝักฝ่ายหรือกลุ่มคนที่หลากหลายแล้ว ในแง่ของพื้นที่ป่าอยู่ภายใต้ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ ซึ่งในด้านหนึ่งในการดำรงชีวิตในพื้นที่ป่าของชุมชน ได้เกิดระบบคุณค่า ระบบความรู้ และเกิดการสร้างสรรค์หลักการในการดำรงชีวิต และหลักการในการจัดการทรัพยากรขึ้นมา ในขณะที่การขยายอำนาจเข้ามา

ควบคุมและจัดการทรัพยากรของรัฐ ก็ได้นำมาซึ่งหลักการและความรู้ในการจัดการทรัพยากรแบบใหม่ รวมทั้งหลักการและระบบคุณค่าในการดำรงชีวิตแบบใหม่ ดังนั้นในเหตุการณ์ความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่า ระหว่างกลุ่มคนที่หลากหลาย จึงเกิดการต่อสู้กันในลักษณะของการอ้างอิง หยิบฉวย หรือตีความ ระบบคุณค่าและหลักการในการจัดการทรัพยากรที่แตกต่างกัน เพื่อสร้างความชอบธรรมในการเข้าถึงพื้นที่ป่า การอ้างหลักการต่างๆต่อสู้กันเพื่อการมีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรนี้ แสดงให้เห็นความสามารถในการปรับตัวเพื่อการอยู่รอดของกลุ่มคน (actors) ภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์ ซึ่งควบคุมและกำกับชีวิตพวกเขาอยู่อย่างน่าสนใจ

วิทยานิพนธ์นี้จะศึกษาประเด็นปัญหาความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่า ด้วยเหตุผลหลายประการ นับจากที่ประเด็นนี้เป็นความขัดแย้งที่กำลังเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในสังคมไทย ประการต่อมา ความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องและจะสะท้อนให้เห็นปัญหาการพัฒนาประเทศไทยได้เป็นอย่างดี และประการสำคัญที่สุด ผู้ศึกษาต้องการทำความเข้าใจกับประเด็นปัญหาในเรื่องศักยภาพในการปรับตัวของชุมชนต่อความเปลี่ยนแปลงจากภายนอก โดยเฉพาะจะมุ่งให้ความสำคัญต่อการทำความเข้าใจในเรื่อง “สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร” ในทัศนะของชาวบ้าน ซึ่งกำลังเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจมากขึ้นในสังคมไทย ทั้งนี้การให้ความสนใจต่อการปรับตัวของ ชุมชน เกิดจากแนวคิดในการมองปัญหาว่า ปัญหาสังคมไทยเกิดจากความอ่อนแอของชุมชน ซึ่งถูกกระทำภายใต้การพัฒนาของรัฐที่ผ่านมา การแก้ปัญหาสังคมไทยหนทางหนึ่ง อยู่ที่การสร้างเสริมความเข้มแข็งแก่ชุมชนให้มากขึ้น ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้จึงมีคำถามว่า ความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่า เกิดขึ้นในเรื่องอะไรบ้าง และมีลักษณะอย่างไร รวมทั้งความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่า แสดงให้เห็นศักยภาพและข้อจำกัดในการปรับตัวของชุมชนต่อความเปลี่ยนแปลงอย่างไร

การศึกษาในประเด็นนี้ จะกระทำโดยการศึกษาชุมชนหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ในจังหวัดลำพูน ชุมชนแห่งนี้มีพัฒนาการมาจากการบุกเบิกป่าเป็นที่ทำกิน แต่ต่อมาพื้นที่ป่าส่วนหนึ่งที่ชาวบ้านใช้พึ่งพาได้ถูกประกาศให้เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนและเริ่มมีความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2533 ภายใต้กระแสการค้าที่ดิน ในชุมชนได้เกิดความขัดแย้งขึ้น เมื่อชาวบ้านส่วนหนึ่งต้องการขายพื้นที่ป่า แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วย ได้คัดค้านโดยการเข้าควบคุมและจัดการป่าของชุมชน และประกาศจัดตั้งให้เป็นพื้นที่ป่าชุมชน จนคัดค้านได้สำเร็จ จากนั้นป่าชุมชนก็ได้เป็นที่ใช้สอยร่วมกันของชุมชน แต่ต่อมาการจัดการป่าชุมชนก็เกิดปัญหา เมื่อรัฐได้ปรับนโยบายหันมาเข้มงวดต่อการอนุรักษ์ป่ามากขึ้น การอนุรักษ์ป่าของรัฐ ได้ส่งผลกระทบต่อการจัดการป่าชุมชน ในขณะที่ยีกด้านหนึ่ง ชาวบ้านส่วนหนึ่งซึ่งมีฐานะร่ำรวย ก็ได้หันไปให้ความสนใจต่อการใช้พื้นที่ป่าทำสวนลำไย ในลักษณะการทำสวนของส่วนบุคคล ซึ่งก็ได้ก่อให้เกิดปัญหาต่อการจัดการป่าชุมชน และเกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านขึ้นอีกคำรบหนึ่ง ความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่าในชุมชน

ชนแห่งนี้ จัดว่ามีพลวัตของความขัดแย้งอย่างสูง ซึ่งจะสามารถสะท้อนปัญหาของการวิจัยครั้งนี้ได้เป็นอย่างดี

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1.2.1 เพื่อทำความเข้าใจเงื่อนไขหรือสาเหตุ ของความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่าในชุมชน ในบริบทการสัมพันธ์กับการขยายอำนาจของรัฐ และการขยายตัวของระบบตลาด

1.2.2 เพื่อทำความเข้าใจลักษณะของความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่า ว่าเกิดขึ้นอย่างไร มีคู่ขัดแย้งอย่างไร และแต่ละฝ่ายมีวิธีการต่อรอง/ต่อสู้ เพื่อการเข้าถึงพื้นที่ป่าอย่างไร

1.2.3 เพื่อทำความเข้าใจศักยภาพและข้อจำกัดในการปรับตัวของชุมชน ในบริบทของการขยายอำนาจของรัฐและระบบตลาด

1.3 ทบทวนงานศึกษาและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนงานศึกษาและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องจะแบ่งเป็น 3 หัวข้อ ดังต่อไปนี้

1.3.1 การควบคุมและจัดการทรัพยากรโดยรัฐ

การควบคุมและจัดการทรัพยากรโดยรัฐ เป็นประเด็นที่มีงานศึกษาจำนวนหนึ่ง ได้แสดงให้เห็นแนวคิด เป้าหมาย และวิธีการ ในการควบคุมและจัดการทรัพยากรโดยรัฐ จากแง่มุมที่แตกต่างกัน ดังนี้

Geisler (1979) ได้ศึกษาการควบคุมและจัดการทรัพยากรในประเทศสหรัฐอเมริกา และพบว่ามี การควบคุมและจัดการทรัพยากรภายใต้หลักการสองแบบ คือการควบคุมและจัดการทรัพยากรโดย หลักการ “การควบคุมโดยรัฐ” (State Control) และหลักการ “การควบคุมโดยเอกชน” (Private Control) หลักการทั้งสองนี้ ปรากฏอยู่ในรัฐต่างๆ ในสหรัฐอเมริกา รวมถึงยุโรป และยังได้กลายเป็นแม่แบบใน การควบคุมและจัดการทรัพยากรของรัฐในประเทศโลกที่สาม ซึ่งพยายามพัฒนาประเทศดำเนินรอย ตามประเทศโลกที่หนึ่ง

Geisler วิเคราะห์ว่า สาเหตุที่หลักการดังกล่าวได้รับการยอมรับทั่วโลก เพราะได้รับการรองรับ ด้วย แนวคิดทางสังคมศาสตร์ที่สำคัญของตะวันตกสองประการ ในหลักการควบคุมโดยรัฐนั้น มีพื้นฐานมาจากแนวคิดของ Emile Durkheim ซึ่งให้ความสำคัญกับความเป็นสังคม โดยเสนอว่า สังคม ประกอบด้วยปัจเจกชนที่เป็นสมาชิกของสังคม สมาชิกมาอยู่ร่วมกันภายใต้หลักการแบ่งงานกันทำ (division of labour) สังคมจะสามารถดำเนินไปได้ดี ก็โดยที่สมาชิกปฏิบัติหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ที่สุด และยึดมั่นในหลัก “ศีลธรรมทางสังคม” (moral density) ซึ่งอาจปรากฏในรูปกฎหมาย ค่านิยม ธรรมเนียมนิยมต่างๆ แนวคิดนี้ เป็นที่มาของการให้ความสำคัญกับรัฐ ในฐานะผู้ดูแลศีลธรรมทาง สังคม และเป็นที่มาของหน้าที่ของประชาชนที่ควรปฏิบัติตามนโยบายและกฎหมายของรัฐ ส่วนหลัก

การควบคุมโดยปัจเจกชน เป็นหลักการที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดจาก Max Weber ซึ่งเป็นผู้ให้ความสำคัญกับมนุษย์ในฐานะปัจเจกชน โดยเสนอว่ามนุษย์เป็นผู้มี “ความมีเหตุผล” (rational) และมี “เจตจำนง” (Will) ที่จะสร้างสรรค์สิ่งที่ดีที่สุดต่อการดำรงชีวิต ซึ่งในภาวะที่เป็นอิสระจะเกิดการสร้างสรรค์ได้อย่างดีที่สุด Weber เสนอว่าหากต้องการให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ดีที่สุด รัฐควรจะไปแทรกแซงกิจกรรมทางเศรษฐกิจของปัจเจกชนให้น้อยที่สุด แนวคิดนี้เป็นพื้นฐานของหลักการที่ให้ความสำคัญกับการควบคุมทรัพย์สินของปัจเจกชน หรือระบบกรรมสิทธิ์เอกชน (Private Property) ในเวลาต่อมา

Geisler ได้เสนอไว้อีกว่า หลักการควบคุมโดยรัฐและเอกชน ได้ถูกนำไปใช้โดยผสมผสานกันในรัฐต่างๆ และแม้ว่าแนวคิดพื้นฐานของหลักการทั้งสองจะมีเหตุผลที่น่าเชื่อถือ แต่ในทางปฏิบัติกลับพบว่าได้ทำให้เกิดปัญหาขึ้น โดยการควบคุมโดยรัฐ กลับเป็นเงื่อนไขของการผูกขาดอำนาจการใช้ทรัพยากรของรัฐ และมีชนชั้นนำส่วนหนึ่งเข้าไปแสวงหาประโยชน์ภายใต้กลไกรัฐ ส่วนการควบคุมโดยเอกชน ก็เป็นการเปิดโอกาสให้คนกลุ่มหนึ่ง ที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจ ผูกขาดการใช้ทรัพยากร และกีดกันชาวบ้านกลุ่มอื่นๆ ที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจน้อยกว่า เขายังเสนอด้วยว่าหลักการทั้งสอง ได้ถูกนำไปใช้โดยมองข้ามข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่ว่า ในชุมชนท้องถิ่นล้วนมีการควบคุมและจัดการทรัพยากรของชุมชนอยู่ก่อน ซึ่งอาจเรียกว่าหลักการ “การควบคุมโดยท้องถิ่น” (Local Control) ซึ่งสามารถกระจายการเข้าถึงทรัพยากรให้คนในท้องถิ่นได้อย่างทั่วถึง การนำหลักการการควบคุมโดยรัฐและปัจเจกชนมาใช้ นอกจากเป็นการสร้างปัญหาแล้ว ยังเป็นการเบียดบังหลักการควบคุมโดยท้องถิ่นไปอย่างน่าเสียดาย

ในกรณีการควบคุมและจัดการทรัพยากรของรัฐในประเทศไทย Vandergeest and Peluso (1995) ได้ศึกษาประวัติศาสตร์ “การสร้างอาณาเขตดินแดน” (Territorialization) ของรัฐ ซึ่งนำไปสู่ความเข้าใจต่อเหตุผล เป้าหมาย และวิธีการของรัฐในการควบคุมทรัพยากรมากขึ้น

การศึกษาของ Vandergeest and Peluso ได้เสนอว่า อาณาเขตของรัฐไม่ใช่สิ่งที่มีมาแต่เดิม แต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป้าหมายบางอย่าง ทั้งนี้จากการศึกษาพบว่าอาณาเขตของรัฐเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยมีหลักฐานการว่าจ้างชาวตะวันตกให้เข้ามาสำรวจทำแผนที่ในช่วงเวลาดังกล่าว และพบว่าก่อนหน้านั้นชนชั้นนำไทยไม่ได้ให้ความสำคัญต่อ “พื้นที่” หรืออาณาเขตดินแดนแต่อย่างใด เพราะระบบศักดินาไทยควบคุมแรงงานโดยการควบคุมคนโดยตรง ซึ่งอาจสังเกตได้จากกฎหมายตราสามดวง ที่สะท้อนให้เห็นระเบียบในการควบคุมคนโดยตรง (ซึ่งต่างกับระบบฟิวดัลของยุโรปที่ควบคุมคนโดยผ่านที่ดิน จึงให้ความสำคัญกับพื้นที่เชิงกายภาพหรือดินแดนอย่างมาก)

เหตุที่ชนชั้นนำไทยหันมาให้ความสนใจต่ออาณาเขตดินแดน เกิดจากการปรับตัวในการสัมพันธ์กับระบบทุนนิยมโลก โดยที่ประเทศตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษ ได้กดดันให้ประเทศไทยเป็นแหล่งสนองทรัพยากรและผลิตสินค้าตอบสนองตลาดโลก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จึงทรงใช้มาตรการหลายประการเพื่อปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของไทย ให้สอดคล้องกับระบบทุนนิยมโลก มาตรการที่สำคัญประการหนึ่งคือ การสร้างอาณาเขตดินแดน เพื่อให้เกิดดินแดนในการควบคุมที่รัฐสามารถเข้าไปนำทรัพยากร (โดยเฉพาะป่าไม้และแร่ธาตุ) รวมทั้งระดมแรงงานและภาษีจากท้องถิ่นต่างๆ มาใช้ในการเติบโตสู่การเป็นรัฐทุนนิยมอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

Vandergeest and Peluso ได้แสดงให้เห็นว่า “การสร้างอาณาเขตดินแดน” เป็นกระบวนการทางประวัติศาสตร์ ที่แสดงให้เห็นขั้นตอนการขยายอำนาจของรัฐในการควบคุมทรัพยากร ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญ 3 ขั้นตอนคือ 1. ยุคการอ้างอธิปไตยเหนือดินแดน (territorial sovereignty) 2. ยุคการปักหมุดเขตป่า (forest demarcation) และ 3. ยุคการแบ่งพื้นที่ป่าตามหน้าที่ทางนิเวศวิทยาของป่า (functional territorialization)¹

ขั้นตอนแรก เริ่มขึ้นในภาคเหนือก่อน โดยการออกกฎหมายกำหนดให้ที่ดินที่ไม่มีใครถือครองให้ตกเป็นของรัฐ ในขณะที่เดียวกันก็ได้โอนอำนาจการจัดการป่าจากเจ้าหัวเมืองทางเหนือ ไปอยู่ภายใต้การควบคุมของกรมป่าไม้ ซึ่งก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2439 อย่างไรก็ตามในช่วงนี้ ชุมชนท้องถิ่นยังสามารถยังชีพจากป่าได้ เนื่องจากรัฐยังให้ความสนใจแสวงหาประโยชน์จากไม้ และทรัพยากรบางชนิด ยังไม่จำกัดการเข้าถึงพื้นที่ป่าแต่อย่างใด

ขั้นตอนที่สอง รัฐเริ่มใช้วิธีการที่เรียกว่าการควบคุมพื้นที่ (territorial approach) เข้ามาแทนที่การควบคุมชนิดไม้และผลผลิตไม้ นั่นคือการที่รัฐเริ่มออกกฎหมายกำหนดพื้นที่ป่าคุ้มครองและป่าสงวน แต่การกำหนดพื้นที่ป่าดังกล่าว ยังให้โอกาสชุมชนคัดค้าน ในกรณีที่ไม่ประกาศทับที่อยู่หรือที่ทำกินของชาวบ้าน รวมทั้งชุมชนท้องถิ่นยังคงมีสิทธิมีส่วนร่วมในการตัดสินใจประกาศพื้นที่ป่าคุ้มครองและป่าสงวน ที่ดำเนินการในรูปของคณะกรรมการ ที่มีผู้แทนของกระทรวงมหาดไทยเข้าร่วมด้วย แต่ในช่วงท้ายของขั้นตอนที่สองนี้ รัฐได้เร่งใช้มาตรการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติอย่างกว้างขวาง โดยไม่มีการสำรวจในภาคสนาม แต่ใช้วิธีการประกาศในแผนที่ และนำไปให้เอกชนสัมปทานไม้ ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้าน และเป็นสาเหตุของการทำลายป่าอย่างมหาศาล

ขั้นตอนที่สาม ซึ่งเป็นขั้นตอนที่เกิดขึ้นในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา เมื่อป่าไม้เสื่อมโทรมลงอย่างมาก ขั้นตอนนี้เป็นการแบ่งประเภทพื้นที่ป่าตามหลักเกณฑ์ทางนิเวศวิทยา แล้วออกกฎหมายเพื่อกำหนดมาตรการในการจัดการป่าแต่ละประเภท มีการห้ามกิจกรรมบางอย่างตามความสำคัญทางนิเวศวิทยา ดังนั้นจึงเกิด ป่าอนุรักษ์ ป่าต้นน้ำ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เขตห้ามล่าสัตว์ และป่าเศรษฐกิจ เป็นต้น ขั้นตอนนี้ส่งผลกระทบต่อ การเข้าถึงพื้นที่ป่าของชุมชนอย่างรุนแรง

ตามขั้นตอนดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นกระบวนการขยายอำนาจควบคุมพื้นที่ จากพื้นที่ที่เป็นป่าซึ่งไม่มีความหมาย ไม่มีความสำคัญ ได้กลายเป็นพื้นที่ในการควบคุมของรัฐ ในการขยายอำนาจจะเห็นถึงการให้เทคนิควิธีต่างๆ นับจากการอ้างหลักอธิปไตยเหนือดินแดน การเข้าควบคุมป่าในรูปการ

¹ รายละเอียดของการแบ่งยุคนี้อ้างจาก ชูศักดิ์ (2541 : 2) ซึ่งเป็นบทความภาษาไทย (ฉบับร่าง)

ควบคุมพื้นที่ ซึ่งเป็นการควบคุมอย่างเข้มงวดขึ้น และตามมาด้วยการใช้ “ความรู้” ทางวิทยาศาสตร์ มาเป็นเครื่องมือเพิ่มอำนาจควบคุมพื้นที่ และยังเห็นได้อีกว่าท่ามกลางการขยายอำนาจควบคุม ทรัพยากรของรัฐที่เพิ่มมากขึ้น ก็มีผลให้ชุมชนสูญเสียสิทธิในการใช้และเข้าถึงทรัพยากรมากขึ้นไปด้วย

เสนห์ และ ยศ (2536) ได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างบริบทของการพัฒนาประเทศ กับการควบคุมและจัดการทรัพยากรของรัฐ ซึ่งอาจแบ่งความเปลี่ยนแปลงได้เป็นสองช่วง โดยในช่วงแรก จะเห็นได้ถึงอิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตก ที่ออกล่าอาณานิคมในทวีปต่างๆทั่วโลก เพื่อแสวงหา ทรัพยากรไปตอบสนองของความเติบโตทางเศรษฐกิจในประเทศของตน การขยายอำนาจของจักรวรรดินิยมในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นเงื่อนไขสำคัญทำให้สยามปรับตัวสู่การเป็นรัฐชาติ (Nation State) และได้มีการระดมทรัพยากรชนิดต่างๆส่งออกสู่ตลาดโลกมากขึ้น โดยเฉพาะในด้านทรัพยากรป่าไม้ ประเทศไทยได้กลายเป็นผู้ส่งออกไม้สักที่สำคัญของโลก หลังจากนั้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งเริ่มมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ประเทศไทยได้เข้าสัมพันธ์กับทุนนิยมโลกมากขึ้น มีการส่งออกไม้จำนวนมากขึ้นอีก พร้อมกับการส่งเสริมการปลูกข้าว และพืชพาณิชย์ เช่น อ้อย ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง เพื่อการส่งออก การส่งเสริมพืชพาณิชย์ซึ่งสามารถปลูกได้ดีในที่ดอน ได้กลายเป็นแรงผลักดันให้เกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูก ซึ่งมีส่วนทำให้พื้นที่ป่าถูกทำลายมากขึ้น ซึ่งเมื่อประกอบกับการส่งออกไม้ที่ดำเนินการมาก่อนหน้านั้น ก็ได้ทำให้พื้นที่ป่าในประเทศไทยได้ลดลงอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น

ภายใต้การพัฒนาเศรษฐกิจ บนพื้นฐานของการแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากร และการส่งออกพืชโดยการขยายพื้นที่เพาะปลูก ได้มีการริเริ่มการจัดการป่าไม้ขึ้นในประเทศไทย โดยมีการจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้น มีการแต่งตั้งอธิบดีกรมป่าไม้คนแรกซึ่งเป็นนักการป่าไม้ชาวอังกฤษ ซึ่งนับเป็นการจัดการป่าเพื่อการพาณิชย์ ภายใต้ศาสตร์การทำไม้แบบตะวันตก ขึ้นอย่างเป็นทางการ ดังปรากฏว่ากรมป่าไม้มีหน้าที่ในช่วงแรกคือการบริหารจัดการการให้สัมปทานไม้ และภายใต้การบริหารงานของอธิบดีกรมป่าไม้ท่านแรก ได้มีการวางรากฐานทางนโยบายและกฎหมาย เพื่อให้สามารถควบคุมการทำไม้ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น เสนห์ และ ยศ วิจัยพบว่า การจัดการป่าเพื่อการพาณิชย์ภายใต้ศาสตร์ของการทำไม้ ที่มีกำเนิดจากความต้องการทรัพยากรของจักรวรรดินิยมตะวันตก ยังเป็นแนวคิดที่ครอบงำกรมป่าไม้อยู่นับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน การจัดการป่าภายใต้ศาสตร์ของการทำไม้ในผืนป่าเขตร้อนเช่นประเทศไทยนับเป็น “อวิชชา” อันเลวร้ายประการหนึ่งในสังคมไทย เป็นการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งเป็นชุมชนทรัพยากรของอาหาร ยา และความรู้ อันมหาศาลของโลกอย่างน่าเสียดาย

เมื่อพิจารณาการควบคุมและจัดการป่า ในแง่การดำเนินการภายใต้กฎหมาย ก็พบว่ามีความเปลี่ยนแปลงของการยอมรับสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน นับจากยุคโบราณที่รัฐจะยอมรับสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน โดยจะเข้าไปแทรกแซงการใช้ทรัพยากรของชุมชนไม่มากนัก

และยังมีการส่งเสริมให้ราษฎรบุกเบิกป่าซึ่งถือเป็นการ “หักล้างถางพง” อันเป็นการสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่รัฐ เมื่อบุกเบิกแล้วรัฐยังได้รับรองสิทธิในการทำกิน และเข้าไปทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยในกรณีที่เกิดการพิพาทเรื่องที่ทำกินระหว่างชาวบ้านอีกด้วย (โดยรัฐจะได้ประโยชน์จากการมีแรงงาน มีที่ทำการผลิต สามารถเก็บภาษีและส่วยได้มากขึ้น) แต่ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งได้มีการเปลี่ยนมาใช้กฎหมายตามหลักนิติศาสตร์ตะวันตกในการบริหารปกครองประเทศ กลับพบว่ากฎหมายป่าไม้ได้ให้การยอมรับในสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนน้อยลง โดยรัฐได้เริ่มใช้กฎหมายที่เป็นการหวงกั้นพื้นที่ป่าในรูปพื้นที่สงวน มีการประกาศพื้นที่ป่าสงวนเพิ่มโดยไม่สนใจว่ามีชุมชนดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่ป่าหรือไม่ การประกาศพื้นที่ป่าสงวน ได้ทำให้ชาวบ้านที่ทำกินในพื้นที่ป่า ที่เป็นผู้ “บุกเบิก” ที่รัฐเคยส่งเสริมมาก่อนในอดีต กลายเป็น “ผู้บุกรุก” ป่า เป็นผู้กระทำผิดกฎหมายที่จะต้องถูกจับกุมในที่สุด การเปลี่ยนแปลงนี้สะท้อนวิถีคิดของรัฐ ในการควบคุมและแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรและแรงงานของชาวบ้านได้อย่างชัดเจน

การควบคุมและจัดการทรัพยากร เพื่อตอบสนองการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ยังเกิดขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางการผลิต และทางอุดมการณ์ เพื่อให้ชาวบ้านในท้องถิ่นต่างๆยอมรับความเปลี่ยนแปลง และเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนแปลงด้วยความราบรื่น ดังข้อสรุปจากการศึกษาของ Hirsch (1990)

Hirsch ได้ศึกษาความเปลี่ยนแปลงในชุมชนหมู่บ้าน ภายใต้โครงการ “การพัฒนาชนบท” ของรัฐ ซึ่งเป็นโครงการที่ได้รับการปรับปรุงและบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 5 หลังจากที่ได้มีการดำเนินการมาตั้งแต่แผนพัฒนาฉบับที่ 1 การศึกษาพบว่า การพัฒนาชนบท เป็นกระบวนการในการปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับท้องถิ่น ทำให้รัฐสามารถควบคุมเหนือวิถีชีวิตชาวบ้าน และทำให้สามารถระดมทรัพยากร แรงงาน และมูลค่าส่วนเกินในรูปแบบต่างๆ ไปใช้ในการพัฒนาประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

การควบคุมชีวิตชาวบ้าน จะเห็นได้จากปฏิบัติการ 2 ด้าน ด้านแรกคือการสร้างเงื่อนไขทางการผลิตแบบใหม่ โดยในหมู่บ้านรัฐได้ส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ การส่งเสริมนี้ได้สอดคล้องกับการประกาศใช้กฎหมายป่าไม้ ซึ่งส่งผลในการกีดกันชาวบ้านจากการเข้าถึงพื้นที่ป่าเพื่อการยังชีพ ทำให้ความสามารถในการยังชีพลดลง จึงเสมือนถูกบังคับทางอ้อมให้ทำการผลิตในระบบใหม่ ดังนั้นจากการผลิตแบบยังชีพ ซึ่งปัจจัยการผลิตหลักคือที่ดินและแรงงาน ซึ่งชาวบ้านควบคุมได้ เมื่อเปลี่ยนไปเป็นการผลิตในระบบตลาด ซึ่งปัจจัยการผลิตหลักคือเงินทุน ที่อยู่นอกเหนือความสามารถในการควบคุม ในเงื่อนไขเช่นนี้ ถึงแม้ชาวบ้านจะมี ที่ดิน แรงงาน น้ำ เมล็ดพันธ์ ฯลฯ แต่ก็ไม่สามารถทำการผลิตได้ แต่ต้องหันไปพึ่งเงินทุนจากสถาบันการเงิน โดยการจำนองที่ดิน และเมื่อชาวบ้านขายผลผลิตได้ราคาต่ำ เนื่องจากไร้อำนาจต่อรองในระบบตลาด ก็ทำให้เกิดภาวะหนี้สิน ชาวบ้านต้องทำการผลิตพืช

มากขึ้นๆ เพื่อหาเงินมาชดใช้หนี้สิน แต่ก็ยิ่งตกอยู่ในวงจรหนี้สินมากขึ้นอีก และต้องทำการผลิตต่อไปเรื่อยๆโดยไม่มีทางเลือก

การเปลี่ยนแปลงทางการผลิตข้างต้นนี้ ยังเกิดขึ้นพร้อมกับการเสื่อมสลายของสถาบันทางสังคมดั้งเดิมหลายประการ เช่น การสูญหายไปของการแลกเปลี่ยนแรงงานในการผลิต ที่เรียกว่าการลงแขก หรือการเอามือเอารัน เพราะชาวบ้านค้ำจนถึงเวลาในการผลิตและการลงทุนมากขึ้น ในทำนองเดียวกันการรวมกลุ่มในลักษณะต่างๆก็ทำได้ยากขึ้น ความสัมพันธ์ในระบบเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์ผ่านการสืบทอดมรดกที่ดิน และการนับถือผีบรรพบุรุษ ก็ถูกแทนที่ด้วยการมีเอกสารสิทธิ ในระบบกรรมสิทธิ์เอกชน การนับถือผู้ทรงความรู้ ผู้อาวุโส และความเชื่อแบบเดิมได้เปลี่ยนไป ชาวบ้านมีสถานะเป็นปัจเจกชนมากขึ้น สัมพันธ์กันด้วยเงินตรามากขึ้น และยังขึ้นต่อระบบตลาดมากขึ้น

การควบคุมชีวิตชาวบ้านในอีกด้านหนึ่ง เป็นปฏิบัติการทางอุดมการณ์ โดยหน่วยงานรัฐที่ทำงานในหมู่บ้าน ได้เผยแพร่แนวคิด “ความทันสมัยนิยม” (Modernism) ซึ่งเป็นกระบวนการทำให้ชาวบ้านเชื่อว่าชุมชนท้องถิ่นล้าหลัง ขาดแคลน และยากจน จะต้องปรับเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย สมบูรณ์ และมี ตามแบบชาวเมืองหรืออารยะประเทศ ซึ่งในระดับรัฐก็ถูกครอบงำทางความคิดจากประเทศทุนนิยมตะวันตก ที่ชี้ว่าประเทศโลกที่สามอยู่ในภาวะ “ด้อยพัฒนา” จำต้องได้รับ “การพัฒนา” ให้มีความทันสมัยขึ้น พร้อมกันนั้นการปฏิบัติการของหน่วยงานรัฐ ก็เป็นการสร้างอุดมการณ์ “ความมั่นคงแห่งชาติ” ซึ่งเป็นการสร้างสำนึกของความเป็นชาติเดียวกัน ทำให้ชาวบ้านยึดมั่นต่อกฎหมายและการพัฒนาประเทศ เพื่อกลบเกลื่อนความแตกต่าง ความขัดแย้ง และความไม่เป็นธรรมในสังคม

การเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางการผลิต การเสื่อมสลายของสถาบันดั้งเดิม การปฏิบัติงานของหน่วยงานรัฐ ที่นำมาซึ่งสถาบันและอุดมการณ์ทางสังคมแบบใหม่ ในขณะที่ชาวบ้านต้องสูญเสียสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรเพื่อการยังชีพ ถูกผลักดันให้เป็นผู้ผลิตสินค้าการเกษตรที่ต้องแบกรับหนี้สินจากการผลิต ซึ่งนำไปสู่การเป็นแรงงานรับจ้างราคาถูกในเมืองในที่สุด การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่าการพัฒนาชนบท เป็นกระบวนการควบคุมวิถีชีวิตของชาวบ้าน เพื่อการขูดรีดมูลค่าส่วนเกินจากภาคชนบทไปใช้ในการพัฒนาประเทศ ซึ่งผลประโยชน์ตกแก่ภาคเมืองและคนส่วนหนึ่งของสังคมนั่นเอง

1.3.2 สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น

ฉลาดชาย อานันท์ และ สันฐิตา (2536) ได้ศึกษาการทำกินของชุมชนหมู่บ้านในเขตป่าภาคเหนือตอนบน และได้พบว่าการดำรงชีวิตในเขตป่า ได้ก่อให้เกิดหลักการในการจัดการทรัพยากร และแนวคิดเรื่องสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรตามประเพณีของชาวบ้าน โดยในเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ ที่ชุมชนหมู่บ้านกำเนิดจากการบุกเบิกป่าเป็นที่ทำกิน ซึ่งเป็นการใช้แรงงานร่วมกันระหว่างเครือญาติและเพื่อนบ้านในการบุกเบิกที่ทำกิน เช่นที่นา ที่ไร่ ที่สวน ในขณะที่การดำรงชีวิตทางเกษตรกรรมใน

เขตป่า ก็ต้องอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ เช่นการมีน้ำ ซึ่งกำเนิดจากต้นน้ำในป่า เพื่อใช้น้ำในการทำนา และการรักษาทรัพยากรจากป่าไว้ให้ยั่งยืนในระยะยาว จึงเกิดข้อตกลงในการใช้ทรัพยากร เพื่อให้เกิดความมั่นคงในการดำรงชีวิตจากทรัพยากรร่วมกัน และข้อตกลงก็ได้เป็นหลักการที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา ซึ่งข้อตกลงหรือหลักการดังกล่าวนี้เองก็คือ ระเบียบ กฎเกณฑ์ ความเชื่อ ในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งเราอาจเรียกว่า การจัดการทรัพยากรตามหลักประเพณีของชุมชน

เมื่อพิจารณาการจัดการทรัพยากรของตามหลักประเพณีของชุมชน ก็เห็นถึงแนวคิดเรื่องสิทธิในทรัพยากรในสังคมชาวบ้าน ที่ประกอบด้วยหลักการสิทธิที่อาจจำแนกได้เป็น 4 ประการ คือ หลักสิทธิหน้าหมู่ ซึ่งเป็นสิทธิของการใช้ทรัพยากรร่วมกันของชุมชน ในฐานะทรัพยากรส่วนรวม ซึ่งจะเห็นได้จากการใช้ทรัพยากรร่วมกันหลายประการเช่น ในระบบเหมืองฝาย ในการใช้พื้นที่ป่าในฐานะพื้นที่ให้สอย ในการใช้บ่อน้ำ ทำน้ำ ทางเดิน ป่าช้า ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าทรัพยากรทุกชนิดล้วนมีที่มาจากความเป็นทรัพยากรส่วนรวม สิทธิหน้าหมู่ ยังเชื่อมโยงอยู่กับสำนึกของความเป็นชุมชน หรือสิทธิชุมชน คือชาวบ้านจะมีความสำนึกว่า ชุมชนมีสิทธิ หรืออำนาจในการจัดการทรัพยากร ในฐานะที่ได้ร่วมสร้างสรรค์ ดูแลรักษา และใช้เลี้ยงชีวิต สิทธิชุมชนจะแสดงออกอย่างชัดเจนเมื่อถูกรุกรานจากสังคมภายนอกหรือถูกปฏิเสธสิทธิในการใช้ทรัพยากรจากรัฐ

หลักการสิทธิหน้าหมู่ และสิทธิชุมชน ยังมีพื้นฐานมาจาก หลักสิทธิธรรมชาติ ซึ่งเกิดจากประสบการณ์การดำรงชีวิตจากธรรมชาติ ที่ได้กลายเป็นสำนึกว่ามนุษย์ทุกคนย่อมมีสิทธิที่จะใช้แรงงานของตนเองทำมาหาเลี้ยงชีพจากธรรมชาติ หรือเป็นการใช้ธรรมชาติในการเลี้ยงชีวิต สิทธิธรรมชาติ ได้เป็นพื้นฐานของหลักสิทธิการใช้ (usufruct rights) ซึ่งมีแนวคิดที่ว่า ผู้ใดใช้แรงงานปรับเปลี่ยนธรรมชาติให้เกิดประโยชน์ จะยังคงมีสิทธิในทรัพยากรนั้นตราบที่เขายังใช้ประโยชน์อยู่ แต่จะหมดสิทธิเมื่อทรัพยากรนั้นกลับสู่สภาวะธรรมชาติ ดังจะเห็นได้จากระบบการทำไร่ ที่มีการพักดินไว้เป็นไร่เหล่า ซึ่งคนอื่นสามารถเข้าไปใช้ได้หากไม่กลับไปใช้ตามกำหนด

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า การจัดการทรัพยากรตามหลักประเพณีของชุมชน ประกอบด้วยหลักการที่สำคัญสองด้าน ด้านหนึ่งคือหลักการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน เพื่อรักษาความมั่นคงในการผลิตและการยังชีพ ในอีกด้านคือการให้สิทธิการใช้ทรัพยากรแก่สมาชิกอย่างเท่าเทียมกัน ฉลาดชายและคณะเสนอว่า แม้หลักการจัดการทรัพยากรดังกล่าวนี้จะเกิดขึ้นในอดีต แต่ก็ยังมีชุมชนในภาคเหนือจำนวนมากสามารถผลิตซ้ำหลักการจัดการตามประเพณีมาได้จนถึงปัจจุบัน และในเงื่อนไขที่ได้รับความเดือดร้อนจากการถูกปฏิเสธสิทธิในการจัดการทรัพยากรจากรัฐ หรือถูกแย่งชิงการใช้ทรัพยากรจากภายนอก จนได้รับผลกระทบต่อการดำรงชีวิตมากขึ้น ก็จะเป็นเงื่อนไขของการผลิตใหม่ของการจัดการทรัพยากรตามหลักประเพณี ซึ่งเป็นกระบวนการต่อสู้เพื่อการปกป้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนเกิดขึ้น

พรใจ (2535) ได้ศึกษาการถือครองที่ดินในสังคมชาวภาคเหนือ พบว่าภายใต้ประวัติศาสตร์การบุกเบิกที่ทำกินของกลุ่มเครือญาติ ทำให้เกิดหลักการถือครองที่ดิน บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ และบนพื้นฐานที่มองว่าที่ดินเป็นทรัพยากรส่วนรวม หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ของหน้าหมู่” จึงปรากฏว่าชาวบ้านได้จำแนกที่ดินตามสิทธิการใช้ประโยชน์ออกเป็นสองลักษณะ คือ หนึ่ง ที่ดินที่แต่ละครัวเรือนหรือสายตระกูลถือครอง ได้แก่ ที่ บ้าน ที่นา ที่สวน ที่ไร่ อันเป็นของหน้าหมู่ระดับตระกูล ซึ่งหมายความว่า ที่ทำกินเหล่านี้จะถูกใช้ในหมู่สมาชิกในตระกูล และก็จะถูกกำหนดให้สืบทอดสิทธิ (สืบทอด) อยู่ในตระกูล และสอง ที่ดินที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันในระดับชุมชน อันได้แก่ ที่วัด ที่ป่าเหว (ป่าช้า) ที่ป่า และที่สาธารณประโยชน์อื่นๆ ซึ่งถือว่าเป็นของหน้าหมู่ระดับชุมชน เป็นที่ดินที่ใช้ร่วมกัน และดูแลรักษาร่วมกันในระดับชุมชน

การถือครองที่ดินตามประเพณีสร้างความมั่นคงแก่การดำรงชีวิตของชาวบ้านได้อย่างดี แต่อย่างไรก็ตาม ความมั่นคงในการถือครองที่ดินได้เปลี่ยนแปลงไป จากการสถาปนาระบบกรรมสิทธิ์เอกชน ตามการบังคับใช้กฎหมายที่ดินของรัฐ ทั้งนี้เพราะการรับรองสิทธิในที่ดินตามกฎหมายแตกต่างจากการบังคับและรับรองสิทธิตามประเพณี อย่างน้อย 4 ลักษณะ คือ หนึ่ง กรรมสิทธิ์ตามกฎหมาย แยกออกจากการใช้ประโยชน์ ขณะที่การถือครองที่ดินไม่ว่า จะเป็นที่นา ที่ไร่ ที่สวน หรือที่บ้าน ตามจารีตประเพณีมีความหมายเท่ากับสิทธิการใช้ที่ดิน สอง ผู้เป็นเจ้าของที่ดินตามกฎหมายคือคนรุ่นใดรุ่นหนึ่ง ขณะที่ชาวบ้านถือว่าที่บ้านและที่นาเป็นสมบัติของตระกูล คนรุ่นใดรุ่นหนึ่งเป็นเพียงผู้ได้รับจัดสรรให้ใช้ประโยชน์เท่านั้น สาม ตามระบบกฎหมายปัจจุบัน ที่ดินเป็นทรัพย์สิน การซื้อขายเป็นการโอนกรรมสิทธิ์จากบุคคลหนึ่งไปยังบุคคลหนึ่ง ขณะที่ตามจารีตประเพณีที่ดินไม่ใช่ทรัพย์สิน แต่เป็นปัจจัยยังชีพ การซื้อขายที่นาและที่บ้าน เป็นการคืนส่วนที่ตนเองได้รับปันส่วนแก่สมาชิกคนอื่น ๆ ในกลุ่มเครือญาติ ประการที่สี่ รัฐให้การรับรองสิทธิเฉพาะที่ดินที่มีหนังสือสำคัญแสดงสิทธิในที่ดิน ขณะที่การบังคับและรับรองสิทธิในชุมชนขึ้นอยู่กับการใช้อย่างต่อเนื่อง จึงครอบคลุมที่ดินทุกประเภทที่ชาวบ้านถือครอง

ลักษณะที่ขัดกันนี้ ทำให้เกิดข้อขัดแย้งในความสัมพันธ์ระดับต่างๆ เช่นระหว่างญาติพี่น้องและระหว่างชาวบ้านกับรัฐ ข้อขัดแย้งเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อการใช้ที่ดินในชนบท โดยเฉพาะในบริบทของการเปลี่ยนแปลงความหมายในการนิยามที่ดินของชาวบ้าน และความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมที่รุนแรงมากขึ้น ตามการเร่งรัดพัฒนาประเทศให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่

ชานนท์ (2537) ได้ศึกษาการสูญเสียอำนาจในการควบคุมและจัดการทรัพยากรของเกษตรกรในเขตป่า ที่ได้รับผลกระทบจากการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ ในเขตอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ได้พบว่าในอดีตซึ่งชุมชนสามารถเข้าถึงพื้นที่ป่าได้อย่างอิสระ ทำให้ชุมชนมีอำนาจในการจัดการหรือจัดสรรทรัพยากรในหมู่ผู้ใช้ร่วมกัน และได้เกิดสถาบันทางสังคม รวมทั้งคติความเชื่อต่างๆ ที่มีพื้นฐานมาจากการดำรงชีวิตในพื้นที่ป่า แต่การขยายอำนาจควบคุมและจัดการทรัพยากรของรัฐ

โดยการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้ชุมชนไม่สามารถเข้าถึงพื้นที่ป่าที่เคยใช้ยังชีพ เกิดการสูญเสียความสามารถในการยังชีพ ชาวบ้านได้หันไปปลูกพืชพาณิชย์ขาย แต่กลับเป็นหนี้สิน และต้องสูญเสียที่นา ซึ่งไม่สามารถไถถอนได้จากการไปจ้างองแหล่งเงินกู้ หรือต้องขายที่นาเพื่อขอใช้หนี้สิน ชาวบ้านเป็นจำนวนมาก ต้องออกไปรับจ้างแรงงานต่างถิ่น ในสภาพที่ถูกเอาเปรียบแรงงาน ในขณะที่การจัดการที่ดินในระบบกรรมสิทธิ์เอกชน ที่เข้ามาในหมู่บ้านพร้อมกับการประกาศเขตป่าสงวนฯ ก็เป็นเงื่อนไขทำให้ชาวบ้านขายที่นาได้ง่ายขึ้น เกิดปรากฏการณ์การขายที่นาให้แก่นายทุนผู้ทำบ้านจัดสรร ทำให้เกิดกลุ่มผู้ไร้ที่ทำกินเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในขณะที่เกิดความขัดแย้งระหว่างเครือญาติและชาวบ้านในชุมชน จากการแสวงหาประโยชน์ที่ดินที่แตกต่างกัน ในรูปของการอ้างหลักการถือครองที่ดินตามประเพณี และการถือครองตามกฎหมาย และภายใต้ความปั่นป่วนนี้ สถาบันทางสังคม และคติความเชื่อต่างๆ ที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานของการใช้พื้นที่ป่า ก็ได้เสื่อมสลายลง ทำให้ชุมชนอ่อนแอลงไปอีก จนอยู่ในภาวะที่เรียกว่าชุมชนแตกสลาย ซึ่งเป็นที่มาของปัญหาสังคมและอาชญากรรมต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อสังคมโดยรวม

Wiber (1993) ศึกษาการแทรกแซงของอำนาจรัฐ และการขยายตัวของระบบตลาด สู่ชุมชนของชนพื้นเมืองในเขตป่า ในประเทศฟิลิปปินส์ ได้พบการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสองลักษณะ ในลักษณะแรกพบว่า การเข้าไปควบคุมและจัดการทรัพยากรของรัฐ แทนที่การจัดการของชุมชนท้องถิ่น ได้ทำให้เกิดปัญหาการลักลอบตัดไม้เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง ทั้งจากชาวชุมชนและคนภายนอกชุมชน Wiber ได้วิเคราะห์ว่า ก่อนที่รัฐจะขยายอำนาจเข้าควบคุมป่า ชุมชนมีอำนาจในการควบคุมและจัดการป่ามาก่อน มีการใช้และดูแลรักษา เพื่อให้เกิดการใช้ป่าอย่างมีดุลยภาพ และมีความเป็นธรรมแก่สมาชิก แต่เมื่อรัฐได้ประกาศใช้กฎหมายควบคุมป่า นับเป็นการปฏิเสธอำนาจควบคุมและจัดการป่าของชุมชน ในขณะที่พื้นที่ป่าก็มีอาณาบริเวณกว้างขวางเกินกว่าที่รัฐจะดูแลได้ทั่วถึง จึงทำให้พื้นที่ป่าอยู่ในภาวะสูญญากาศทางอำนาจ ซึ่งเรียกว่าป่าได้ตกอยู่ในภาวะการเข้าถึงแบบเปิด (open access) ที่ไม่มีระเบียบในการควบคุม ไม่ใครมีอำนาจดูแล ดังนั้นป่าจึงกลายเป็นพื้นที่เปิด ที่คนกลุ่มต่างๆ ต่างเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์อย่างเสรี ในขณะที่ชาวบ้านเองเมื่อตกอยู่ในระบบตลาด ก็เป็นฝ่ายที่เข้าแสวงหาประโยชน์จากป่าด้วย จึงยิ่งทำให้ป่าถูกทำลายมากขึ้น สถานการณ์ที่ทรัพยากรตกอยู่ในภาวะการเข้าถึงแบบเปิดนี้ได้ทำให้ผืนป่าถูกทำลายย่อยยับมาแล้วในพื้นที่ต่างๆ ทั่วโลก และก็มักจะถูกมองว่าเกิดจากความเห็นแก่ได้ของชาวบ้านฝ่ายเดียว ทั้งที่มีสาเหตุมาจากนโยบาย ที่ไม่มีความเข้าใจพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่น

ความเปลี่ยนแปลงในอีกลักษณะหนึ่ง เป็นความขัดแย้งระหว่างกลุ่มในชุมชน ในบริบทที่ระบบตลาดได้เข้ามามีอิทธิพลเหนือชีวิตชาวบ้านมากขึ้น พร้อมทั้งรัฐได้สถาปนาการจัดการทรัพยากรตามหลักกฎหมายขึ้นในชุมชน ความขัดแย้งเกิดขึ้นในลักษณะการแย่งชิงกันเพื่อการเข้าถึงทรัพยากร โดยชาวบ้านกลุ่มต่างๆ จะอ้างสิทธิในการเข้าถึงตามหลักการที่แตกต่างกัน โดยพบว่ากลุ่มคนรวยมักจะอ้าง

สิทธิตามหลักกฎหมาย และมักเลือกใช้แนวทางตัดสินปัญหาโดยการร้องเรียนทางกฎหมาย หรือการต่อสู้ในกระบวนการยุติธรรมของรัฐ ส่วนกลุ่มคนจนจะอ้างสิทธิตามประเพณี และใช้วิธีการในการรวมกลุ่มประท้วง มากกว่าจะเข้าใช้กระบวนการต่อสู้ในกระบวนการยุติธรรม ซึ่งชาวบ้านที่ยากจนมักจะเสียเปรียบ ในการศึกษาความขัดแย้งดังกล่าวนี้ Wiber ได้ชี้ให้เห็นนัยสำคัญทางทฤษฎีว่า หน่วยทางสังคมของชาวบ้านนั้น ไม่ได้เป็นหน่วยทางสังคมที่มีเอกภาพและไม่ใช้หน่วยที่ตายตัว ดังพบว่าในกรณีความขัดแย้งในกรณีเหมืองทอง ลำน้ำ หรือป่า ชาวบ้านจะเลือกอ้างอิงตัวเองเข้ากับกลุ่มชน/หมู่บ้าน/ชุมชนกลุ่มต่างๆ แล้วแต่กรณีความขัดแย้ง ในขณะที่เดียวกันสิ่งที่เรียกว่า “ทรัพย์สินส่วนรวมของชุมชน” (communal property) และ “ทรัพย์สินส่วนบุคคล” (private property) ก็ไม่ใช่สิ่งที่ตายตัวเพราะในบางครั้งชาวบ้านก็จะนิยามว่า ทรัพยากรเป็นทรัพย์สินส่วนรวม แต่ในบางครั้งก็นิยามว่าเป็นของส่วนบุคคล ทั้งนี้แล้วแต่ประเด็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้น

Peluso (1996) แสดงให้เห็นความซับซ้อนและพลวัตของ สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของชาวบ้าน ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ ในกิลิมันตัน ประเทศอินโดนีเซีย โดยการศึกษาสิทธิในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากต้นทุเรียนของครัวเรือนชาวบ้าน

ต้นทุเรียน ในสังคมชาวบ้าน เป็นพืชที่มีลักษณะพิเศษหลายประการ คือเป็นต้นไม้ที่อายุยืน (ไม่ต่ำกว่า 3-4 ชั่วโมงอายุคน) มีรสอร่อย ขายได้ราคาดี ต้นทุเรียนในหมู่บ้าน ที่มีอายุมากจะได้รับการตั้งชื่อตามชื่อคนปลูก ชื่อเหล่านี้ก็จะเกี่ยวพันอยู่กับความเปลี่ยนแปลงอื่นๆ ในหมู่บ้าน เช่นเหตุการณ์น้ำท่วม การตัดถนน ฯลฯ ต้นทุเรียนจึงไม่ใช่วัตถุทางธรรมชาติ ที่ไร้ความหมาย แต่เป็นเสมือนบันทึกทางประวัติศาสตร์ ที่ใช้อ้างอิงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในสังคมชาวบ้าน (ซึ่งก็พบว่าธรรมชาติชนิดต่างๆ ในสังคมชาวบ้าน ก็จะเป็นสื่อของความหมายในทำนองเดียวกัน) ในระดับครอบครัว ต้นทุเรียนจะถือว่าเป็นทรัพย์สินของตระกูล ที่ตกทอดสู่ลูกหลานเช่นเดียวกับทรัพย์สินชนิดอื่นๆ แต่ก็จะมีหลักเกณฑ์จัดสรรการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากต้นทุเรียน ให้แก่สมาชิกในตระกูลอย่างทั่วถึง โดยต้นทุเรียนจะเป็นทรัพย์สินที่อยู่ในการดูแลของลูกที่ได้รับมรดกที่ดิน ผืนที่ดินทุเรียนขึ้นอยู่ อย่างไรก็ตาม สิทธิในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ก็จะหมุนเวียนสู่สมาชิกคนอื่น โดยหมุนเวียนกันไปตามฤดูกาล เมื่อถึงช่วงก่อนทุเรียนจะให้ผล สมาชิกผู้มีสิทธิเก็บเกี่ยวก็จะมาดูแล ให้น้ำ ให้อปุ๋ย ต้นทุเรียน และเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตไปแล้ว สิทธิก็จะหมุนเวียนสู่สมาชิกคนอื่นในทำนองเดียวกัน

กรณีของต้นทุเรียน ได้แสดงให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิในทรัพย์สินของชาวบ้านหลายประการ นับจากหลักการกระจายสิทธิประโยชน์แก่สมาชิกโดยส่วนรวม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแนวคิดพื้นฐานเรื่องทรัพย์สินของชาวบ้าน จะให้ความสำคัญแก่ทรัพย์สินส่วนรวม มากกว่าทรัพย์สินส่วนบุคคล สิทธิในต้นทุเรียนยังแสดงให้เห็นว่า เป็นสิทธิที่มีลักษณะที่ลัดเปลี่ยนหมุนเวียน ไปตามช่วงเวลา และการมีสิทธิเหนือที่ดิน ก็ไม่ได้หมายความว่า จะมีสิทธิเหนือทรัพยากรอื่นบนที่ดินด้วย ดังเช่นการเป็นผู้ถือครองที่ดิน ก็ไม่ได้หมายความว่า เป็นผู้ถือสิทธิเหนือต้นทุเรียนแต่ผู้เดียว แต่ต้นทุเรียนยังเป็นสิทธิของสมาชิกอื่นๆ

ด้วย และจะเห็นอีกว่าการมีสิทธิยังขึ้นกับการดูแลรักษา ดังที่ผู้ที่จะเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ จะต้องมาทำหน้าที่บำรุงรักษาต้นทุเรียนก่อนออกผล มิฉะนั้นก็จะถือว่าละสิทธิ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสิทธิในทรัพย์สินในสังคมชาวบ้าน มีลักษณะที่แตกต่างจากระบบกรรมสิทธิ์เอกชน ที่ถือว่าการมีสิทธิเป็นสิทธิที่มีอยู่ตลอดไป การมีสิทธิเหนือที่ดินเท่ากับมีสิทธิเหนือทรัพยากรอื่นๆ และยังมีสิทธิถึงแม้ไม่มาดูแลรักษา

อย่างไรก็ตาม ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ Peluso ก็พบว่าสิทธิในการเข้าถึงต้นทุเรียนไม่ได้มีอยู่หนึ่ง เพราะเมื่อทุเรียนมีราคาในท้องตลาดดีขึ้น และชาวบ้านสามารถทำทุเรียนกวน ก็ทำให้แต่ละครอบครัวมีความต้องการทุเรียนมากขึ้น จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่ทุเรียนกลายเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคลในระดับครอบครัวมากขึ้น อาจนำไปสู่การพิพาทในหมู่เครือญาติสูงขึ้น และเกิดการแลกเปลี่ยนสิทธิในการได้รับประโยชน์จากทุเรียน เช่น การแลกเปลี่ยนด้วยเงิน หรือแลกเปลี่ยนสิทธิในการเข้าถึงทรัพย์สินแบบอื่นๆ ความเปลี่ยนแปลงนี้นำไปสู่ข้อเสนอดังกล่าวประการหนึ่ง ในการศึกษา ระบบทรัพย์สินของชาวบ้านว่า ระบบทรัพย์สิน (Property) ในสังคมชาวบ้านนั้นมีทั้งด้านที่เป็น “สถาบัน” (institution) ซึ่งหมายถึงด้านที่เป็นระเบียบ กฎเกณฑ์ ข้อบังคับ หรือธรรมเนียมปฏิบัติ แต่ขณะเดียวกัน ก็มีลักษณะเป็น “กระบวนการ” (process) คือด้านที่เป็นการโต้แย้ง และต่อรอง จนทำให้เกิดการปรับเปลี่ยน ระเบียบ กฎเกณฑ์ ไปสู่สถานะใหม่ ในสังคมชาวบ้านการบังคับใช้ และการปรับตัวของหลักการเชิงสถาบันว่าด้วยทรัพย์สิน และจะเกิดขึ้นตลอดเวลาในกระบวนการต่อรองโต้แย้ง การมองเช่นนี้จะทำให้เข้าใจความสัมพันธ์และความเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวบ้านได้ดีขึ้น แทนที่จะศึกษาสังคมชาวบ้านด้วยแนวคิดเรื่องกรรมสิทธิ์เอกชนที่ตายตัว และเป็นวิธีคิดที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง

1.3.3 การต่อต้านของผู้ด้อยอำนาจ

ในบริบทของการขยายอำนาจของรัฐและทุนสู่ท้องถิ่น บรรดา “ผู้ด้อยอำนาจ” ซึ่งในที่นี้หมายถึง ชาวบ้าน ชาวนา ชนพื้นเมือง หรือกลุ่มคนชายขอบของสังคมประเภทต่างๆ มีการต่อต้านอำนาจ (resistance) ของรัฐและทุน ด้วยรูปแบบและวิธีการที่แตกต่างกัน

ฉัตรทิพย์ (2538) ศึกษาอุดมการณ์ของขบวนการชาวนาอีสาน ซึ่งเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในประวัติศาสตร์ไทย นับจากสมัยอยุธยา จนถึงเมื่อประมาณ 50 ปีที่ผ่านมา ในบริบทที่รัฐได้ขยายอำนาจออกไปเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากท้องถิ่น เช่นการกวาดต้อนผู้คนมาเป็นทาส การเก็บภาษี ฯลฯ การขบถที่เกิดขึ้นจำนวนมาก มีลักษณะร่วมที่เรียกว่าเป็น “ขบถผู้มีบุญ” (หรือขบถผีบุญ) ซึ่งเป็นการรวมตัวกันเป็นขบวนการ (Movement) ต่อสู้กับอำนาจรัฐ เพื่อปลดปล่อยสังคมที่มีการเอาวัดเอาเปรียบ หรือมีชนชั้น ไปสู่สังคมที่มีความสุข มีความเสมอภาพ และมีศีลธรรม อันเป็นจินตภาพทางสังคมภายใต้ความเชื่อทางศาสนาพุทธดั้งเดิมของไทย ที่เชื่อว่าในวันหนึ่งพระศรีอาริยมตไตร ซึ่งเป็นภาคหนึ่งของพระพุทธเจ้า จะจุติลงมาเกิด และนำสังคมมนุษย์ไปสู่สังคมดีงาม

ขบถผู้มีบุญ ได้สะท้อนให้เห็นอุดมการณ์ ของชุมชนชาวนาอิสระแบบสังคมนุภาพกาล ที่ปฏิเสธรัฐ ที่สำคัญสะท้อนให้เห็นความเชื่อทางศาสนาพุทธ ที่เป็นอุดมการณ์ในการต่อสู้ของผู้ด้อยอำนาจ ในขณะที่เดียวกันได้แสดงให้เห็นอุดมการณ์ของความเป็นชนชาติส่วนน้อย (Ethnic Consciousness) ที่มีปรากฏกว่า ในการต่อสู้ชาวอีสานมักอ้างถึง การไปร่วมกับเมืองเวียงจันทน์ (ประเทศลาว) ซึ่งเป็นการอ้างถึงสัญลักษณ์เพื่อรวมใจต่อสู้ ให้นำหลุดพ้นจากอำนาจรัฐไทย

Scott (1985) ศึกษาการต่อต้านของผู้ด้อยอำนาจ โดยเสนอว่า การศึกษาการต่อต้านของผู้ด้อยอำนาจ โดยให้ความสำคัญกับการต่อต้านในลักษณะที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวขนาดใหญ่ และมีอุดมการณ์ซึ่งนำไปสู่สังคมใหม่อย่างชัดเจน นับเป็นการศึกษาที่ตายตัวและคับแคบเกินไป เขาเสนอว่าโดยทั่วไป ผู้ด้อยอำนาจมักตกอยู่ภายใต้การควบคุมของผู้มีอำนาจอย่างเข้มงวด จนเกินกว่าจะแสดงการต่อต้านได้โดยตรง ดังเช่นสถานการณ์ในหมู่บ้านต่างๆ ที่ถูกควบคุมอย่างใกล้ชิดด้วยกลไกรัฐอย่างเข้มแข็ง แต่ในภาวะเช่นนี้ก็ได้หมายความว่า จะไม่มีการต่อต้านของชาวบ้าน หากยังมีอยู่และอาจเป็นการต่อต้านที่สำคัญมากกว่าการต่อต้านในแบบขบวนการที่กล่าวมาข้างต้น

จากการศึกษาหมู่บ้านในประเทศมาเลเซีย ในความสัมพันธ์ระหว่างชาวนาจน กับชาวนารวย ที่มีอิทธิพลกว้างขวาง และได้รับการปกป้องจากอำนาจรัฐ ในสถานการณ์ที่ชาวนาจนถูกเอารัดเอาเปรียบ แต่ไม่สามารถแสดงออกได้อย่างเปิดเผย Scott พบว่า มีการต่อต้านจากชาวนาจน ที่ปรากฏในกิจกรรมที่ซ่อนเร้น ไม่มีการนัดหมาย ไม่มีการจัดตั้ง แต่เป็นการกระทำของคนจนที่เกิดขึ้นทั่วไป ดังเช่น การแอบทำลายหรือขโมยทรัพย์สินของคนรวย การเจือยงาน การนิทหนาทว่าร้ายให้เสียหาย การไม่คบค้าสมาคม ไม่ให้ความร่วมมือ หรือ “คว่ำบาตร” เป็นการกระทำแบบที่เผลอ หรือลับหลัง เขาเรียกการกระทำเช่นนี้ว่า “การต่อต้านในชีวิตประจำวัน” (Everyday Form of Resistance) การต่อต้านชนิดนี้แม้ไม่มีการจัดตั้งอย่างเป็นทางการ แต่ก็มี การแสดงออกพร้อมๆ กัน และมีผลในการต่อรองกับคนรวย เมื่อคนรวยผู้ใดมีพฤติกรรมที่คนจนเห็นว่าเป็นการเอารัดเอาเปรียบ ก็จะถูกต่อต้าน ฝ่ายคนรวยก็ไม่รู้ว่าจะไปเอาผิดกับผู้ใด และเป็นที่ยอมรับว่าจะต้องปรับปรุงพฤติกรรมในทางที่ดีขึ้น เพื่อให้อยู่ในสังคมชาวบ้านต่อไปได้

Scott ยังวิจารณ์แนวคิดมาร์กซิสต์ ที่มักมองว่าชาวนาเป็นชนชั้นที่เฉื่อยเนือย สบายยอม และไม่มีสำนึกปฏิวัติ พร้อมกับการให้ความสำคัญกับปัญญาชนจากภายนอกที่จะต้องเข้ามาปลุกอุดมการณ์ต่อต้านให้แก่ชาวนา เขาเสนอว่า แท้จริงแล้วชาวนาต่อสู้กับอำนาจที่กดขี่พวกเขาตลอด และการต่อต้านก็ไม่จำเป็นต้องเกิดจากอุดมการณ์ที่มาจากภายนอก หากจะเกิดขึ้นจาก “ระเบียบสังคม” (Normative Orders) ที่ถือปฏิบัติกันในสังคมแห่งนั้น คือเมื่อใดที่ฝ่ายหนึ่งรู้สึก ว่า อีกฝ่ายมีพฤติกรรมที่ไม่เป็นไปตามระเบียบสังคม การต่อต้านก็จะเกิดขึ้นเพื่อกดดันให้อีกฝ่ายมีพฤติกรรมที่อยู่ในร่องในรอยที่สมควรอีกครั้ง

Peluso (1992) ศึกษาประวัติศาสตร์การขยายอำนาจควบคุมป่าของรัฐ ในเกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย การศึกษาได้พบว่าในช่วงเวลากว่า 300 ปี นับจากการเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากป่า

ของเจ้าอาณานิคมชาวดัชท์ จนถึงรัฐบาลทหารในยุคซูฮาร์โต ประวัติศาสตร์ของชุมชนในพื้นที่ป่า เป็นประวัติศาสตร์ของการต่อต้านอำนาจจากภายนอกมาตลอด Peluso พบว่า การต่อต้านเป็นการปกป้องสิทธิในการใช้ทรัพยากรจากป่า และได้พบว่าในมุมมองชาวบ้าน ชาวบ้านมีทัศนะต่อป่าที่แตกต่างกับรัฐ ในขณะที่รัฐมองป่าเป็นแหล่งทรัพยากรเพื่อทำรายได้เข้าประเทศ “ป่า” เป็น “ซุง” หรือ “พื้นที่ป่า” เป็นที่ “ปลูกไม้โตเร็ว” ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ แต่สำหรับชาวบ้าน “ป่า” แยกไม่ออกจากวิถีชีวิต ซึ่งสะท้อนออกมาในการจัดจำแนกประเภท หลักการใช้และจัดการป่าและที่ดิน ที่มีความหลากหลายตามการใช้ประโยชน์ในวัตถุประสงค์ต่างๆ นอกจากนั้น “ป่า” ยังเป็นพื้นที่ ที่ผูกพันกับสำนึกเกี่ยวกับความเป็นตัวตน ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์การทำกิน ซึ่งชาวบ้านมักจะมีสำนึกว่า “ป่า” เป็นเสมือน “บ้าน” “มรดกของบรรพบุรุษ” หรือ “สิ่งศักดิ์สิทธิ์” ที่พวกเขารักและหวนแหนยิ่งชีพ Peluso ได้เรียกทัศนะเหล่านี้ว่า “มุมมองทางวัฒนธรรม” (Cultural Perspective) ของชาวบ้าน และเสนอว่า มุมมองทางวัฒนธรรมของชาวบ้าน ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญและให้คุณค่ากับทรัพยากรที่แตกต่างกับรัฐ เป็นที่มาของการต่อต้านอำนาจรัฐอันยาวนาน

ภายใต้มุมมองทางวัฒนธรรมของชาวบ้าน ในประวัติศาสตร์อันยาวนาน ได้เกิดการต่อต้านการควบคุมและจัดการป่าของรัฐ ในรูปแบบต่างๆเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่ในรูปแบบการต่อต้านในชีวิตประจำวัน เช่น การลักลอบทำลายต้นไม้ที่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ปลูกไว้ การลักลอบเผาป่าเพื่อต่อรองกับเจ้าหน้าที่ การลักลอบตัดไม้มีค่าไปขาย ฯลฯ ในรูปแบบของการชุมนุม กดดัน ให้สินบนเจ้าหน้าที่ที่มาทำงานในพื้นที่ ในรูปแบบการกองกำลังติดอาวุธแบบกองโจร ในรูปแบบการเข้าร่วมกับขบวนการก่อการร้ายเพื่ออุลยอำนาจกับรัฐบาล ฯลฯ การต่อต้านเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ในมุมมองทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นที่มาของการต่อต้าน ชาวบ้านจะใช้วิธีการนานาชนิดเท่าที่สิ้นใจจะอำนวยเพื่อต่อสู้ปกป้อง สิ่งที่ยั่งยืนและสำคัญต่อการดำรงชีวิตพวกเขาอยู่เสมอ

การศึกษาการต่อต้านของชนพื้นเมืองในแอฟริกา ต่อเจ้าอาณานิคมตะวันตก ในพื้นที่ที่ต่อมาคือประเทศซิมบับเว โดย Moore (1993) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการต่อต้านของผู้ด้อยอำนาจอย่างน่าสนใจ การศึกษาของ Moore ได้ชี้ให้เห็นการก่อรูปของอุดมการณ์ของชนพื้นเมือง ที่เกิดขึ้นจากประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรในการดำรงชีวิต ทำให้ทรัพยากรไม่ได้เป็นเพียง “วัตถุทางกายภาพ” ที่ไร้ความหมาย แต่กลับพบว่าทรัพยากรธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มีความหมายและคุณค่า ซึ่งเป็นที่รับรู้และเข้าใจในชุมชนพื้นเมือง ดังเช่นการนับถือผืนแผ่นดินเป็นเสมือนที่ฝังวิญญาณบรรพบุรุษ การมองว่าสัตว์ เป็นสิ่งที่พระเจ้าประทานให้ชาวบ้านดำรงชีวิต ซึ่งหมายความว่า การล่าสัตว์เพื่อการดำรงชีวิต เป็นสิ่งที่ชอบธรรม การมีความทรงจำร่วมของสังคม (Social Memory) ที่เกี่ยวเนื่องอยู่กับการเปลี่ยนแปลงสำคัญๆ ในการใช้หรือปกป้องทรัพยากร ดังเช่นความทรงจำของความเป็นพวกเดียวกัน จากการร่วมกันต่อสู้ปกป้องที่ทำกินจากคนขาว ความหมายและคุณค่าของทรัพยากร จึงเป็นอุดมการณ์ที่เกิด

ขึ้นในประวัติศาสตร์อันจำเพาะของพวกเขา สิ่งเหล่านี้อาจแสดงให้เห็น ในการใช้ศัพท์แสง การประกอบพิธีกรรม การจัดการทรัพยากร หรืออื่นๆ ซึ่งอาจเรียกรวมๆว่า Cultural Idioms

ข้อค้นพบนี้ เป็นข้อเสนอที่มีนัยทางทฤษฎีเพื่อพัฒนาความคิดในสำนักมาร์กซิสม์ ประการแรก แสดงให้เห็นว่า “อุดมการณ์” ไม่ได้ปรากฏเฉพาะใน “โครงสร้างส่วนบน” (Superstructure) ดังที่ มาร์กซิสม์เก่าบางกลุ่มเข้าใจเท่านั้น แต่พบว่าทรัพยากรสำหรับชาวบ้านไม่ได้เป็นเพียง “วัตถุ ภายภาพ” (material) กลับเป็นสิ่งที่มีความหมายและคุณค่าแฝงอยู่ จึงหมายความว่าทรัพยากรเป็นสิ่งที่ เป็น “สัญลักษณ์” (symbolic) ที่สื่ออุดมการณ์ทางสังคม ดังนั้นจึงหมายความว่าอุดมการณ์นั้นดำรง อยู่ใน “โครงสร้างส่วนล่าง” (Infrastructure) ด้วย ประการที่สอง โดยสืบเนื่องจากที่กล่าวมา ข้อค้นพบ นี้ยังเป็นการวิพากษ์วิจารณ์ว่า เมื่อมาร์กซิสม์เก่าคิดว่าอุดมการณ์ปรากฏเฉพาะในโครงสร้างส่วนบน การวิเคราะห์การต่อต้านของผู้ด้อยอำนาจจึงมักจำกัดแต่ในปริมาตรทางการเมือง (political sphere) แต่เขาเห็นว่าการปกป้องสิทธิในทรัพยากรของชนพื้นเมือง ภายใต้ทัศนะทางประวัติศาสตร์อันเป็นเฉพาะ ในรูปแบบและวิธีการที่หลากหลาย เป็นการต่อสู้ในมิติวัฒนธรรม (cultural sphere) ที่มีความสำคัญยิ่ง จึงหมายความว่ามาร์กซิสม์ ควรให้ความสนใจต่อการวิเคราะห์ในมิติทางวัฒนธรรมมากขึ้น และโดย เฉพาะการศึกษาการต่อต้านของผู้ด้อยอำนาจที่เป็นชนพื้นเมือง การวิเคราะห์ในมิติวัฒนธรรมน่าจะ เป็นแนวทางที่ทำให้เข้าใจและพลังการต่อต้านของพวกเขาเหล่านั้นได้ดียิ่งขึ้น

การศึกษาของ Moore ยังมีข้อค้นพบที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือเขาพบว่าในประวัติศาสตร์ ของความขัดแย้ง ในแต่ละฝ่ายของคู่ขัดแย้ง ไม่ได้มีความเป็นเอกภาพเสมอไป ในฝ่ายของรัฐก็มีหน่วย งาน หรือกลุ่มที่มีความคิดเห็นแตกต่างกันไป ในฝ่ายชาวบ้านเอง ก็ยังมีกลุ่มที่แตกต่างหลากหลาย อย่างมาก เช่นความแตกต่างระหว่าง กลุ่มฐานะ กลุ่มสถานภาพ เพศ ชชาติพันธุ์ ฯลฯ เมื่อเป็นเช่นนี้จึง หมายความว่าบ่อยครั้งที่กลุ่มชนพื้นเมืองมีความขัดแย้งกันเอง และในความขัดแย้งกันเอง ก็จะมี การอ้างอิงหลักการ คุณค่า หรือ “ตีความคุณค่าทางวัฒนธรรม” (cultural interpretation) ที่แตกต่าง หลากหลาย เพื่อให้แต่ละฝ่ายตนมีความชอบธรรม หรือมีอำนาจต่อรองมากที่สุด

ในทางทฤษฎีข้อค้นพบนี้เป็นการเสนอว่า แม้ว่าคุณค่าทางวัฒนธรรม จะเกิดขึ้นใน ประวัติศาสตร์สังคม ซึ่งเป็นโครงกรอบทางความคิดที่ครอบงำชาวบ้านอยู่ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า ชาวบ้านจะตกอยู่ภายใต้โครงกรอบทางความคิดอย่างตายตัว หากชาวบ้านยังมีสำนึกในการตีความ คุณค่าต่างๆมารับใช้การต่อสู้ของตน ข้อค้นพบนี้จึงเป็นการคัดค้านแนวคิดแบบ “โครงสร้างนิยม” (Structuralism) ที่ให้ความสำคัญกับ โครงสร้างทางประวัติศาสตร์ ที่กำหนดแบบแผน ความคิดและการ การกระทำของมนุษย์อย่างตายตัว ไปสู่ความคิดที่ว่า มนุษย์ในฐานะผู้กระทำการทางสังคม (actors) ไม่ใช่หุ่นกระบอกที่ถูกชักใยจากโครงกรอบทางประวัติศาสตร์เสมอไป แต่มนุษย์มีสำนึกและมีศักยภาพ ในการตีความประวัติศาสตร์ เพื่อให้เกิด “ความหมายใหม่” ที่จะนำมาซึ่งอำนาจในการต่อต้านให้สูง ขึ้นได้ด้วย

การศึกษาในอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ของ Vandergeest (1993) ได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการควบคุมของรัฐ และการต่อต้านของผู้ด้อยอำนาจ ที่มีลักษณะเป็นปฏิภาคต่อกัน ซึ่งหมายความว่า รัฐยิ่งพัฒนาวิธีการควบคุมมากขึ้น ก็ทำให้เกิดเงื่อนไขที่เป็นประโยชน์ต่อการต่อต้านของผู้ด้อยอำนาจมากขึ้นด้วย

ในยุคโบราณของไทย ในขณะที่ชนชั้นปกครองควบคุมคนในสังคม ในความสัมพันธ์แบบ นายกับ บ่าว ไพร หรือทาส ซึ่งนายมีสถานะเป็นเจ้าของชีวิต ที่มีอำนาจบงการชีวิตของคนในบังคับอย่างสมบูรณ์ ดูเหมือนว่าในยุคนี้ชีวิตชาวบ้านจะถูกกดขี่ข่มเหงจากผู้มีอำนาจอย่างไร้ขอบเขต แต่จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ (หลักฐานทางประวัติศาสตร์ในการศึกษานี้คือ เนื้อเรื่องในหนังสือที่สะท้อนความคิดของชาวบ้านที่เปลี่ยนแปลงไปในยุคต่างๆ) กลับพบว่าชาวบ้านมีวิธีการปกป้องตัวเอง โดยยึดหลักคุณธรรมทางสังคมมาเป็นบรรทัดฐานของความสัมพันธ์ระหว่างสองฝ่าย ดังที่ในสมัยนั้นถือว่าผู้ปกครองที่ดีต้องถือหลักทศพิธราชธรรม และต้องอยู่ภายใต้หลักการอื่นๆที่มีพื้นฐานมาจากพุทธศาสนาว่าด้วย ปาป บุญ คุณ โทษ ฯลฯ ในเนื้อเรื่องหนังสือของยุคนั้น จะพบว่ามีการสรรเสริญเจ้านายที่ยึดมั่นในคุณธรรมทางสังคมว่าเป็น “ผู้ดี” ในขณะที่มีการวิพากษ์วิจารณ์และต่อต้านเจ้านายที่ไม่รักษาคุณธรรมทางสังคมว่าเป็น “คนเลว” หรือเป็น “ตัวโกง” เนื้อเรื่องดังกล่าวนี้ สะท้อนถึงการอ้างอิงหลักคุณธรรมทางสังคมในยุคนั้น มาเป็นอำนาจต่อรองปกป้องสิทธิประโยชน์ของตน

ในยุครัฐชาติสมัยใหม่ ที่ชาติไทยสัมพันธ์กับชาติตะวันตก และมีการปรับเปลี่ยนการควบคุมทางสังคมมาเป็นความสัมพันธ์ระหว่าง รัฐ (nation state) กับ พลเมือง (citizen) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ภายใต้ระบบกฎหมาย ที่ให้การคุ้มครองสิทธิอันพึงมีพึงได้ของสมาชิกในสังคมอย่างเท่าเทียมกัน ในขณะที่มีการปรับตัวในการรวมศูนย์อำนาจการปกครองแผ่นดิน มีการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาติ ที่ปรากฏในการใช้ภาษาทางการของชาติ ในการปฏิรูปการศึกษาที่ให้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และถ่ายทอดอุดมการณ์ชาตินิยมตามทัศนะชนชั้นนำ ฯลฯ เมื่อเปรียบเทียบกับยุคที่ผ่านมา จะเห็นว่าการควบคุมทางสังคมในยุคนั้นเข้มงวดมากขึ้น เพราะการเป็นพลเมืองเกิดขึ้นพร้อมกับการควบคุม/ตรวจสอบในระดับปัจเจกบุคคล ดังปรากฏในการทำทะเบียนบ้าน การทำบัตรประชาชน การแจ้งเกิด และแจ้งตาย ฯลฯ พร้อมทั้งที่มีการครอบงำทางอุดมการณ์อย่างรอบด้านและเป็นระบบ อย่างไรก็ตาม Vandergeest พบว่า ในยุคนี้ชาวบ้านกลับมีเงื่อนไขการปกป้องสิทธิประโยชน์หรือต่อต้านอำนาจของชนชั้นปกครองสูงขึ้น การต่อต้านปรากฏในการอ้างสิทธิตามกฎหมาย ที่จะได้รับปฏิบัติอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม โดยพบว่าเนื้อหาของหนังสือได้เปลี่ยนไป ผู้ปกครองที่ดี คือผู้เคารพกฎหมาย ส่วนคนเลว หรือ ตัวโกงในเรื่อง ก็คือ ผู้ปกครอง หรือข้าราชการ ที่ไม่ปฏิบัติตามกฎหมายคอร์รัปชัน ใช้กฎหมายเพื่อประโยชน์ของพวกเขา ซึ่งแสดงให้เห็นการปรับมาตรฐานความสัมพันธ์ทางสังคมในทัศนะของชาวบ้าน และเป็นการนำหลักการทางสังคมแบบใหม่มาเป็นเครื่องมือต่อรอง ยังพบอีกว่าในรัฐชาติสมัยใหม่ ได้เกิดขบวนการทางสังคมของผู้ด้อยอำนาจมากขึ้น เมื่อชาวบ้านรู้สึกว่าจะไม่

ได้รับความเป็นธรรมภายใต้หลักกฎหมาย ก็จะใช้วิธีการร้องเรียนตามขบวนการยุติธรรม แต่ในบางกรณีที่เห็นว่าจะไม่เป็นผล ก็จะใช้วิธีการชุมนุมประท้วง เพื่อประจานความไม่ชอบธรรมของผู้ปกครอง ให้ สาธารณชนรับรู้ นับเป็นการสร้างอำนาจต่อรองอีกทางหนึ่ง ทั้งหมดนี้จึงนับว่าผู้ด้อยอำนาจมี “พื้นที่” ของการต่อต้านมากขึ้น

ดังนั้นจึงหมายความว่า เมื่อรัฐพยายามควบคุมมากขึ้น จะมีการสร้างวาทกรรมครอบงำ (dominant discourse) สูงขึ้น แต่ก็พบว่าผู้ด้อยอำนาจ ได้ใช้วาทกรรมครอบงำนั้นเอง เป็นข้ออ้างในการต่อต้านหรือปกป้องสิทธิประโยชน์ ในลักษณะเป็นคมหอกเดียวกันได้กลับไป เพื่อปรับตัวกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา

1.4 กรอบความคิดในการศึกษา

ในการศึกษาจะให้กรอบความคิดซึ่งอาจเรียกว่า “ความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนในการจัดการทรัพยากร”

ความสัมพันธ์ทางอำนาจ เป็นการสร้างเงื่อนไข หรือการเปิดสร้างโอกาส ของการใช้อำนาจ ซึ่งต่างฝ่ายต่างกระทำต่อกัน ขึ้นต่อเงื่อนไขของกันและกัน และเป็นความสัมพันธ์ในเชิงแข่งขัน/ต่อรองกัน ความสัมพันธ์ทางอำนาจเกิดขึ้นจากปฏิบัติการหลากหลายหลายมิติ ทั้งมิติทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

ในการศึกษา จะมองบทบาทของรัฐ ที่เป็นฝ่ายปฏิบัติการขยายอำนาจการจัดการทรัพยากรไปสู่ชุมชนท้องถิ่น การขยายอำนาจเกิดขึ้นใน “การสร้างอาณาเขตดินแดน” ที่เป็นการอ้างสิทธิการจัดการทรัพยากรในนามผลประโยชน์ของชาติ การใช้หลักกฎหมายที่กำหนดจากส่วนกลางเป็นเครื่องมือในการจัดการ การใช้หลักการจัดการทรัพยากร แบบการควบคุมโดยรัฐ (State Control) และการควบคุมโดยเอกชน (Private Control) พร้อมทั้งการใช้ความรู้ในการจัดการป่าแบบตะวันตกเพื่อดำรงอำนาจในการจัดการ (Vandergeest and Peluso 1995) ในขณะเดียวกันจะมองการขยายอำนาจของรัฐในนาม “การพัฒนา” ที่ได้เข้าไปเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางการผลิต พร้อมกับปฏิบัติการทางอุดมการณ์ ที่ทำให้ชุมชนกลายเป็นฐานทรัพยากร และแรงงาน เพื่อผลิตมูลค่าส่วนเกินแก่สังคม และถูกครอบงำภายใต้อุดมการณ์ชาติ และความทันสมัย (Hirsch 1990)

ในฝ่ายชุมชน จะมองว่าเป็นฝ่ายถูกกระทำจากการขยายอำนาจของรัฐ เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านที่สูญเสียอำนาจจัดการทรัพยากร สูญเสียความมั่นคงในการดำรงชีวิต และความสามารถในการจัดการปัญหาต่างๆในชุมชน แต่ก็จะมองว่า ชุมชนมีการปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ในการศึกษาการปรับตัวของชุมชน จะให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจทัศนะของชาวบ้านต่อความเปลี่ยนแปลง ให้ความสำคัญต่อแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน ว่าเคยดำรงอยู่อย่างไร เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และถูกนำมาใช้ในการปรับตัวอย่างไร ในขณะเดียวกันจะใช้แนวคิด

การต่อต้านของผู้ด้อยอำนาจ ในการต่อสู้ในมิติวัฒนธรรม ที่มีการอ้างอิงคุณค่าทางวัฒนธรรม และมีการตีความหรือดัดแปลงคุณค่าดังกล่าวมาใช้ในการต่อต้าน (Moore 1993) พร้อมทั้งแนวคิดที่ว่าด้วยศักยภาพของชาวบ้านในการต่อต้านได้ตอบ การควบคุมของรัฐ/วาทกรรมครอบงำของรัฐ (Vandergaest 1993) มาใช้ในการประมวลและวิเคราะห์ข้อมูลด้วย

ในการศึกษายังจะมองว่า แต่ฝ่ายของคู่ขัดแย้ง ไม่ได้มีความคิดเห็นหรือมีผลประโยชน์เป็นเอกภาพเสมอไป เช่นในฝ่ายของรัฐ ก็มีความไม่ลงรอยกันระหว่างหน่วยงาน ในชุมชนก็มีชาวบ้านหลายกลุ่ม ที่อาจแตกต่างกันโดยสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม แตกต่างในแง่การเป็นกลุ่มสมัครพรรคพวก ฯลฯ ดังนั้นในการศึกษาชุมชน จะมองชุมชนในลักษณะที่ไม่ได้เป็นเอกภาพ แต่มีกลุ่มในลักษณะต่างๆ ที่อาจขัดแย้งกันเองในบริบทและเงื่อนไขหนึ่งๆ โดยสืบเนื่องกันนี้ ในบริบทความสัมพันธ์ทางอำนาจ ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมือง มีผลต่อการกำหนดคู่ขัดแย้ง และประเด็นของความขัดแย้ง ทำให้การต่อสู้ระหว่างฝ่ายต่างๆ มีความซับซ้อน แต่ก็มีความต่อเนื่องและเชื่อมโยงกัน การศึกษาจึงเป็นการพยายามจัดลำดับ เชื่อมโยง และวิเคราะห์ กระบวนการของความขัดแย้ง ให้เข้าใจตรรกะของความขัดแย้ง การเปลี่ยนแปลง และการปรับตัวทั้งหมด

1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1.5.1 ทำให้เกิดความเข้าใจสาเหตุของความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่า ที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งจะนำไปสู่การกำหนดแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว

1.5.2 ช่วยเสริมสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรของชุมชน และเข้าใจวิถีคิดของชาวบ้านในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง

1.5.3 ช่วยให้เกิดความรู้ในการปรับปรุงแนวทางการพัฒนาของรัฐ และการสนับสนุนงานพัฒนาขององค์กรเอกชน ไปสู่การสร้างสรรค์สังคมที่ยั่งยืน และเป็นธรรม

1.6 ขอบเขตและวิธีการวิจัย

1.6.1 เกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ศึกษา

พื้นที่ศึกษา เป็นหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดลำพูน อยู่ห่างจากอำเภอเมืองประมาณ 100 ก.ม. จัดเป็นพื้นที่ชายขอบของจังหวัด การพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของรัฐยังเข้าไปมีอิทธิพลไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านโดยทั่วไป หมู่บ้านแห่งนี้เป็นชุมชนเครือญาติคนพื้นเมืองภาคเหนือ ที่ชาวเหนือเรียกว่า “คนเมือง” ซึ่งก่อตั้งขึ้นประมาณ 60 ปีที่ผ่านมา แต่ก็มีคนสืบเนื่องมาจากชุมชนเก่าแก่อื่นตำบลเดียวกัน นอกจากลักษณะพื้นฐานดังกล่าวยังมีเหตุผลอีก 3 ประการ ที่เลือกหมู่บ้านแห่งนี้พื้นที่ศึกษา

ประการแรก ที่ตั้งหมู่บ้านเป็นพื้นที่ที่มีสภาพป่าค่อนข้างสมบูรณ์ ปัจจุบันพื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ในขณะที่ชาวบ้านก็ยังมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับป่า ดังปรากฏในการใช้ป่าเพื่อการยังชีพได้แก่การทำไร่ เลี้ยงสัตว์ และเก็บหาปัจจัยยังชีพต่างๆ พร้อมกับยังมีประเพณีและความเชื่ออีกหลายๆ ประการที่สืบเนื่องมาจากการดำรงชีวิตกับป่า ที่ชาวบ้านถือปฏิบัติกันในปัจจุบัน

ประการที่สอง มี“ความเป็นชุมชน”สูง คือเป็นสังคมที่มีการยึดเหนี่ยวทางสังคมสูง มีประเพณีและความเชื่อต่างๆที่ยึดถือร่วมกัน ในหมู่บ้านมีการร่วมมือร่วมมือในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ตลอดจนการแก้ไขปัญหา และการจัดการความขัดแย้งต่างๆร่วมกัน เป็นอย่างดี

ประการที่สาม มีความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่าเกิดขึ้นอย่างชัดเจน ต่อเนื่อง และซับซ้อน การก่อตัวของความขัดแย้งในหมู่บ้านศึกษาได้เริ่มขึ้นมาเป็นเวลาหลายทศวรรษ แต่ในทศวรรษที่ผ่านมาความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่าได้เกิดขึ้นอย่างชัดเจนในหลายๆกรณี ในเงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน ความขัดแย้งดังกล่าวจะช่วยให้สามารถวิเคราะห์ประเด็นปัญหาของการศึกษาได้ชัดเจนขึ้น

1.6.2 หน่วยและระดับการวิเคราะห์

หน่วยการวิเคราะห์ คือ “ความขัดแย้ง” (ในการเข้าถึงพื้นที่ป่า) การวิเคราะห์ความขัดแย้งจะเป็นการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชน ที่แสดงออกในแบบแผน หลักเกณฑ์ และปฏิบัติการต่างๆ ทั้งที่เป็นการให้เหตุผล และเป็นการกระทำ ส่วนในด้านระดับการวิเคราะห์ จะเป็นการวิเคราะห์ในระดับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชน ที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง หรือผลกระทบต่อกัน รวมทั้งจะวิเคราะห์ความคิดที่อยู่เบื้องหลังแบบแผนและปฏิบัติการต่างๆของทั้งสองฝ่าย ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นการวิเคราะห์ในระดับอุดมการณ์ อย่างเชื่อมโยงกัน

1.6.3 ข้อมูลและการเก็บข้อมูล

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยจะรวบรวมข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ ซึ่งอาจแบ่งข้อมูลออกเป็น 3 ลักษณะ

1. ข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้าน เป็นข้อมูลในเชิงประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน การผลิต การหารายได้ วิถีการยังชีพจากป่า หลักเกณฑ์ในการใช้และจัดการป่า วัฒนธรรมและความเชื่อ ในระดับครอบครัว จะสำรวจภาวะการผลิตของครอบครัว การถือครองปัจจัยการผลิต และข้อมูลอื่นๆที่เป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ การเก็บข้อมูลใช้วิธีการสัมภาษณ์ การใช้แบบสอบถาม และการเข้าร่วมสังเกตการณ์ ในกิจกรรมบางอย่าง

2. ข้อมูลความขัดแย้ง เป็นข้อมูลเกี่ยวกับความขัดแย้งที่ผ่านมา ว่าเกิดขึ้นที่ไหน เมื่อไร มีการแบ่งฝักฝ่ายอย่างไร ใครอยู่ฝ่ายไหน มีการโต้แย้งกันด้วยเหตุผลอย่างไร และมีปฏิบัติการอย่างไร การเก็บข้อมูลเป็นลักษณะการสืบสวนเรื่องราว สอบถามจากหลายๆฝ่าย ปะติดปะต่อ และตรวจสอบ

ความถูกต้องของข้อมูล ก่อนเก็บข้อมูลได้สร้างความสนิสนมไว้วางใจแก่ผู้ให้ข้อมูลระยะหนึ่ง การสอบถามบางครั้งจะไม่สอบถามเรื่องความขัดแย้งโดยตรง แต่จะเป็นการเลียบเคียงถาม คำถามสำคัญๆที่เกี่ยวกับความขัดแย้งโดยตรง ได้เก็บไว้ถามในช่วงท้ายๆของการเก็บข้อมูล

3. ข้อมูลเจาะลึก เป็นข้อมูลระดับครัวเรือน ข้อมูลภูมิหลัง หรือทัศนคติของบุคคลบางคน ที่มีสวนสำคัญในความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ซึ่งมีทั้งชาวบ้าน นักพัฒนา ข้าราชการ นักการเมือง และนักธุรกิจ ในท้องถิ่น การเก็บข้อมูลในข้อนี้ใช้วิธีการเดียวกับในข้อสอง

1.6.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลจะกระทำไปพร้อมๆกับการเก็บข้อมูล โดยการเก็บข้อมูลจะอาศัยประเด็น คำถามเป็นแนวทางในการรวบรวมข้อมูล พร้อมทั้งใช้กรอบความคิดในการศึกษาในการจัดลำดับความสัมพันธ์และลำดับความเชื่อมโยงของข้อมูล ในขณะที่เดียวกันกรอบความคิดจะเป็นแนวทางในการหาข้อมูลอื่นๆที่จำเป็นที่จะนำไปสู่การตอบคำถามการวิจัยด้วย การเขียนรายงาน จะเป็นการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ แยกแยะข้อมูล ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นความซับซ้อนและเชื่อมโยงกันของประเด็นปัญหาต่างๆ

1.7 การนำเสนอเนื้อหาวิทยานิพนธ์

บทที่ 1 เป็นบทนำ ที่กล่าวถึงปรากฏการณ์ความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่าที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง แสดงให้เห็นความสำคัญของการศึกษาในประเด็นนี้ ที่จะนำไปสู่ความเข้าใจปัญหาของการพัฒนาประเทศ เข้าใจความสลับซับซ้อนของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และเข้าใจศักยภาพการปรับตัวของชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลง จากนั้นได้ทบทวนงานศึกษาและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง 3 ประเด็นได้แก่ การควบคุมและจัดการทรัพยากรโดยรัฐ สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น และการต่อต้านของผู้ด้อยอำนาจ ทั้งสามประเด็นได้นำมาสังเคราะห์เป็นกรอบความคิดในการวิจัยที่ให้ชื่อว่า “ความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนในการจัดการทรัพยากร”

บทที่ 2 เป็นการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชน โดยกล่าวถึงประวัติศาสตร์การขยายตัวของชุมชนในที่ราบลุ่มหุบเขา ที่ต่อมาได้ขยายตัวเป็นชุมชนหมู่บ้านที่ทำการศึกษา จากนั้นได้แบ่งยุคทางประวัติศาสตร์ของชุมชนออกเป็นสามยุค ได้แก่ยุคตั้งถิ่นฐาน เป็นการตั้งถิ่นฐานในเงื้อมมือที่ชุมชนปลอดภัยจากอำนาจรัฐ ทำให้สามารถปรับตัวได้อย่างมีดุลยภาพ ยุคการพัฒนาของรัฐ เป็นยุคที่ชุมชนตกเริ่มตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอำนาจรัฐ และชุมชนเริ่มประสบปัญหาในการยังชีพ และยุคการแย่งชิงทรัพยากร ที่รัฐมีบทบาทมากขึ้น และเกิดความต้องการใช้พื้นที่ป่ามากขึ้น จากกลุ่มคนทั้งภายนอกและภายในชุมชน ทำให้เกิดความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่าขึ้นพร้อมๆกันในหลายระดับ

บทที่ 3 เป็นการศึกษาความขัดแย้งของการอ้างสิทธิในพื้นที่ป่า ที่เกิดขึ้นภายใต้กระแสการค้าที่ดินที่ขยายตัวสู่ชุมชนในยุคการแย่งชิงทรัพยากร โดยกล่าวถึง การก่อตัวของกลุ่มสิทธิพลท้องถิ่น ที่เป็นการรวมตัวกันของกลุ่มผู้ต้องการขายพื้นที่ป่า การก่อตัวของกลุ่มอำนาจชุมชน ที่รวมตัวกันเพื่อคัดค้านการขายพื้นที่ป่า จากนั้นจะกล่าวถึงการขับเคลื่อนระหว่างสองกลุ่มอำนาจ ที่ปรากฏในการกระทำและการให้เหตุผลโต้แย้งกัน ซึ่งแสดงให้เห็นการอ้างสิทธิในพื้นที่ป่าโดยหลักการที่แตกต่างกัน และการใช้วิธีการในการสร้างอำนาจต่อรองที่ต่างกัน โดยการศึกษาในบทนี้ได้ให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจการก่อตั้งป่าชุมชน ซึ่งเป็นยุทธวิธีสำคัญของการคัดค้านการขายพื้นที่ป่า เพื่อทำความเข้าใจ แนวคิดเรื่องสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรในมุมมองของชาวบ้านด้วย

บทที่ 4 ศึกษาการช่วงชิงอำนาจในการจัดการป่าระหว่างรัฐกับชุมชน ซึ่งเป็นความขัดแย้งอีกมิติหนึ่งในยุคการแย่งชิงทรัพยากร โดยกล่าวถึงการเสริมสร้างอำนาจในการควบคุมและจัดการป่าของรัฐโดยการอ้างการอนุรักษ์ แสดงให้เห็นว่าทำไมรัฐจึงใช้การอนุรักษ์เป็นข้ออ้างในการขยายอำนาจ การอนุรักษ์ได้ถูกนำมาเป็นข้ออ้างอย่างไร และเกิดผลอย่างไรต่อการกีดกันสิทธิการจัดการป่าของชุมชน จากนั้นจะกล่าวถึง ปฏิกริยาของชุมชนในการช่วงชิงอำนาจการจัดการป่า ที่หันมาแสดงตนเป็นผู้อนุรักษ์ และการแสดงศักยภาพในการอนุรักษ์ป่า โดยการสร้างสรรค์กิจกรรมและการปรับตัวในการจัดการป่าชุมชนให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น พร้อมทั้งการเรียกร้องให้มีการรับรองสิทธิในการจัดการป่าชุมชนตามกฎหมาย

บทที่ 5 ในบทนี้เป็นการศึกษา พลวัตของความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้งในการจัดการป่าชุมชน โดยศึกษาผลกระทบจากความผันผวนของนโยบายรัฐ ที่ทำให้ชาวบ้านเกิดความคาดหวังต่อการมีสิทธิในพื้นที่ป่าที่แตกต่างกัน จนสร้างความปั่นป่วนต่อการจัดการป่าชุมชน จากนั้นจะกล่าวถึงการขยายตัวของการใช้พื้นที่ป่าเพื่อการผลิตเชิงพาณิชย์ ที่ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านฐานะร่ำรวยและยากจน ในการใช้ประโยชน์จากป่าในรูปแบบที่แตกต่างกัน และในตอนท้ายจะกล่าวถึง การแสวงหาหนทางในการจัดการความขัดแย้ง ในสถานการณ์ที่มีกลุ่มคนแตกต่างหลากหลายในชุมชน

บทที่ 6 เป็นการศึกษาสรุปผลการศึกษา โดยได้แบ่งการนำเสนอเป็น 3 หัวข้อคือ ข้อค้นพบของการศึกษา การโต้แย้งทางทฤษฎี และข้อเสนอแนะต่อการพัฒนาสังคม.